

Erődítmények és jelentőségük a Duna mentén 1526-ban

Az 1526-os esztendő a köztudatban a mohácsi síkon lezajló és Magyarországra nézve gyászos eredménnyel végződő csatáról nevezetes. Nem véletlenül, hiszen ez az ütközet sorsfordító jelentőséggel bírt hazánk történetében. Ám azt már kevesebben tudják, hogy augusztus 29-e előtt már hosszú ideje zajlottak az összecsapások a két oldal fegyveres ereje között, hiszen Szulejmán szultánnak várakat kellett ostrommal megvívnia, mielőtt Mohácsra érkezett volna. A következő sorokkal e várak hős védői emlékének kívánom megadni a tiszteletet.

1521-ben elesett az első és egyik legfontosabb erősség, mely nem csupán jelképes, de valóságos kulcserődítménye volt a Délvidék határvédelmének. Nándorfehérvár őrsége hősiesség kitarással, július 3-tól nézett farkasszemet az ottomán hadsereggel és csupán augusztus 29-én kapitulált az ellenség előtt. Addigra az Oláh Balázs vicekapitány parancsnoksága alatt szolgáló haderő kifáradt, maroknyi csapattá zsugorodott, akik már nem bízhattak a király által vezetett, Tolnán táborozó és megközelítően 20 000 főre tehető felmentő sereg megérkezésében. Ám 1521-ben nem csak Nándorfehérvár került az oszmánok kezére: Zimony mellett július 7-én elesett Szabács, 1522-ben Orsovát vette be Bali bég, majd 1524-ben Szörény vára veszett el. Ezzel szinte teljesen szétzilálódott az első végvár vonal, mely mintegy százhusz esztendeje védte Magyarország déli határait. Feladatát a második vonalnak kellett volna átvennie.

Az első tájegység, mely az 1526. évi hadjáratra felvonuló ottomán haderő útjába esett a valaha nagyon gazdag, a Száva és a Duna között elterülő Szerémség volt. Természetes akadály a Dunáig és a Drávaig nem állt a hódítók előtt, csupán a Péterváradtal szemben kiemelkedő Tarczal- (Fruška Gora) röghegység 500 métert alig meghaladó, alacsony vonulata támasztott némi kellemetlenséget az ősi hadiutat követő csapatok számára. Ám ezek a terepakadályok nem jelenthettek komoly nehézséget azoknak a katonáknak, akik nemrégiben már sikerrel leküzdötték a Balkán-hegység összehasonlíthatatlanul nagyobb kihívást jelentő szurdokait, völgyeit és hágóit, a nagy létszámú hadsereg számára itt-ott szinte járhatatlan utakat.

A térségben négy védelmi vonal létezését feltételezhetjük: az első a Duna és a Száva alatt húzódott és 1526-ra nagyrészt már I. Szulejmán birtokába került; a második a Fruška Gora legszélső csúcsait erősítette; a harmadik vonal a Duna déli partján húzódott végig; a negyedik pedig a Maros folyásától indult és a Bácskán keresztül a Drávaig nyúlt el. Az elsődleges védelmi vonal legerősebb erődítményei (Nándorfehérvár és Szabács) már 1521-ben az oszmánok kezére kerültek, ami megmaradt belőle, az másod-, vagy harmadrendű erődítmény volt, távol a fő hadműveleti irányoktól. Ehhez a meghódított hídfőálláshoz kapcsolódott még Zimony körbástyákkal erősített négyszögletes Duna-parti erőssége, melyet 1521-ben 9 napig védett hősiessé Szekublics Marko, megközelítően 250 katonával. A megszállt várakon kívül az ottomán hadsereg 1521-ben felégette a Duna mentén Szalánkemén városát, a Száva völgyében pedig Szávaszentdemeter váráig perzselte fel mindent. Ezekkel együtt pusztították el a közbülső területre eső kisebb várakat, Redneket, Karomt, Baricsot, Kölpényt és Árkít, s bár ezeket nem szállták meg, további használatukról – Rednek kivételével – nincsenek információk, így feltehetően nem játszottak szerepet az 1526-os hadjáratban.

Az egykori naszádos bázisról és virágzó településről, Szalánkeménről, mely 1504-ben kapott új védőfalakat, 1526-ban Kemálpasazáde mint pusztaság településéről ír, melyet Szulejmán parancsára a felvonuló sereg azon nyomban elkezdett megerősíteni. Szalánkemén nem volt

erős vár, bár kiterjedése nagynak számított csaknem 3 hektáros területével. Falai egy lejtős löszplatót öveztek, tornyainak száma 3-6 között lehetett, ami kifejezetten kevés volt a falak hosszúságához viszonyítva. Építőanyaga gyenge minőségű homokkő, falvastagsága 1,4 m, a külső oldalon 7 m-es, a belső oldalon 5 m-es magassággal. Mindebből jól látható, hogy a vár a 16. század elején, a tűzfegyverek használatának és hatásosságának következtében már nem bírt komoly hadászati jelentőséggel. 1526-ban a védelem bázisainak számító magyar kézen lévő erősségek nagyjából a Pétervárad-Rednek-Árpatarló-Szávaszentdemeter-Rácsa vonalon helyezkedtek el. A Szerémség ettől keletre eső része már nyugodtan tekinthető az oszmán hadsereg által megszállva tartott területnek, még akkor is, ha a végvári portyázó csapatok mindkét oldalról képesek voltak mélyen behatolni az ellenség határai mögé. 1521 után a Magyar Királyság vezetői Nándorfehérvár kulcsszerepét a déli határvédelemben Péterváradra ruházták át. Azonban a vár megfelelő szintre való kiépítése az idő rövidsége és az anyagiak szűkössége miatt nem volt lehetséges. Arról nem is beszélve, hogy a kalocsai érsekséghez tartozó egykori ciszterci kolostorból erősséggé fejlesztett épületegyüttes stratégiai fekvése nem ért fel Nándorfehérváréval. Bár átépítése a 15. század második felében, leginkább Várdai István idején, az érsekség anyagi forrásainak megfelelően folyamatosan zajlott, a 16. század hadászati színvonalát sajnos nem sikerült elérni. 1523-ban Pétervárad élére, mint az alsó részek főkapitányát (supremus capitaneus partium regni Hungariae inferiorum) Tomori Pált nevezték ki. Az új kapitány július elején érkezett meg állomáshelyére. Az országgyűlési határozatok szerint 1000 gyalogosnak, 1400 lovasnak és 2000 naszádosnak kellett volna a rendelkezésére állni, de az előirányzott létszámnak csak alig a fele került felállításra. Így vette fel augusztusban a harcot Ferhád boszniai pasával, aki Rednek várát vette ostrom alá 12 000 katonájával. Az augusztus 6-7-én, a Nagyolaszi-Rednek-Szávaszentdemeter térségében lezajlott ütközetben Tomorinak sikerült szétvernie a támadókat. A következő másfél évben minden lehetséges jövedelmét a szerémségi várak erősítésére fordította. Mégis, 1526-ban Pétervárad – több forrás egyező véleménye szerint is – gyenge és alacsony falakkal várta az elkerülhetetlen ostromot. Bár a középkori erősség a későbbi jelentős átépítések miatt mára szinte nyomtalanul eltűnt, annyi azért bizonyos, hogy a vár külső és belső erődítménnyel rendelkezett, melyeket lekerekedő formában fal kötött össze. A belsővár a hajdani kolostorépület és a templom szabályos négyszögéből alakult ki, melyet a falak hosszában négyzetes tornyok erősítettek, kaputornya a déli oldalon nyílt és itt két sokszögletes saroktorony is emelkedett. A külső erődítések a meredek löszkiemelkedés platójának vonalát követték, szilárd szerkezetű kapuja a nyugati oldalon nyílt.

Az ottomán hadsereg Ibrahim nagyvezér által vezetett előhada, a ruméliai hadtest (megerősítve 2000 janicsárral, 150 löveggel és a hajóhaddal) július 13-án kezdte meg Pétervárad körülzárását. A felderítést végző Bali bég jelentésében 1000 fő körülre tette az őrség létszámát, mely élelmiszerekkel és tűzfegyverrel viszonylag jól fel volt szerelve. Ugyanezt támasztják alá a pápai követ, Burgio beszámolója is. A vár kapitánya Alapi György volt, aki elszántan vetette magát a küzdelembe. Tomori nagyjából 2000 fős seregével a vár közelében táborozott, hogy alkalomadtán segítséget nyújthasson az ostromlottaknak, ám erre sajnos nem volt lehetősége. „A külső erődítmények – melyeknek falai ámbár fából valának, de azért olyan erősek és szilárdak voltak, mintha kőből épültek volna – még azon nap elfoglaltattak...” – írja Kemálpasazáde 13-ról. Az őrség feltehetően komolyabb harc nélkül vonult vissza a kőfalak közé. A következő két hétben az 1520-ban Rodoszt, 1521-ben Nándorfehérvárt bevevő, a várostromok eszköztárát kiválóan ismerő oszmán katonai vezetésnek tudása teljes kelléktárára szüksége volt, hogy a keményen védekező őrséget le tudja győzni. Bevezetésként „A füstöt

okádó ágyúk kezdték megrombolni a vár falát...”, s miközben a falak pusztítása megindult a szárazföldről és Duna vizéről, „Az aknászok aknákat nyitván, a vár alá hatoltak s ennek szilárd alapjait acélkalapácsaikkal lerombolván, erejében megrendítették. Miután a bástyák alját kivájták s alájok erős gerendákat fektettek, akkor a gerendák közét lőporral töltötték meg, hogy annak meggyújtásával a bástyákat fölrobbantsák s a hegyhez hasonló szilárdságú várat a levegőbe röpítsék, mint a könnyű szalmát.” Július 17-én megérkezett a főserег is a vár alá. Az ottomán hadsereg két sikertelen, feltehetően felderítő jellegű rohamot intézett a falak ellen, melyeket a védősereg képes volt visszautasítani. A vár sorsa – azontúl, hogy felmentésére semmi esély sem volt, hiszen a királyi sereg reménytelenül távol és igen lassan gyülekezett – július 27-én dőlt el, amikor egy akna felrobbantása után „...a fal körül készen álló és harcra várakozó győzhetetlen sereg a trombiták és tárogatók harsogására olyan gyorsasággal, milyenek a patak folyik a hegyből ...rohant villámként sújtó kivont kardokkal a fal mellett lesben álló gaz hitetlenek csoportjára. Harcvágyuk és dühök erős karjával letörték a závárt a hitlenség e házának kapujáról s lerombolták a hitetlenek hatalmának várát; a bosszúállás tüzével fölégették a makacsok haszontalan létezésének városát...” Tomori, bár ekkorra serege már kiegészült a pécsi püspök, az esztergomi káptalan és a szekszárdi apátság katonaságával, majd később Perényi Péter temesi ispán is csatlakozott bandériumával, 4000 emberével, s mintegy 1000 naszádosával tulajdonképpen tehetetlenül szemlélte az eseményeket, majd elvonult. Ő maga Bács vára felé, a naszádosok Újlak várához.

Az események menetét itt megakasztva, szükségesnek tartom, hogy kitérjek azoknak a főképpen várostromokhoz használt lőfegyvereknek az ismertetésére, melyek Pétervárad, majd később Újlak ostrománál használatba kerültek. Az oszmán ostromtüzéség a források szerint 150 ágyúval lőtte a várak falait és őrségét. Sajnos közvetlenül egyik forrás sem tárgyalja, hogy hány mozsár, nagy faltörő képességű zarbuzán, kígyó, illetve falkonett alkotta a lövegparkot. Mindenesetre elégséges erőt képviseltek ahhoz, hogy 14, illetve 8 nap alatt megfelelő rést lőjenek a falakon, melyeken keresztül a gyalogság rohamoszlopai megkezdheték a védők elleni közvetlen támadást. Mindenképpen fontos megemlíteni, hogy korszakunkban ahhoz, hogy a löveg megfelelő erővel legyen képes rombolni, 200-250 m közelségben kellett elhelyezni a leküzdendő akadálytól. Perjés Géza kutatásai szerint 1526-ban I. Szulejmán szultán 300 – különböző típusú és funkciójú – ágyúval kelt útra. Ugyancsak itt kell megemlékezni arról, hogy a védők által alkalmazott tűzfegyverek milyen szerepet játszottak az ellenség leküzdésében. Lövegtípusaik nem sokban különböztek a támadó lövegek típusaitól, lőtávolságuk is nagyjából hasonló volt. Sajnos kevés információ áll rendelkezésre arról, 1526-ban mennyi és milyen minőségű ágyú állt Pétervárad és Újlak védőinek rendelkezésére. Tomori július elején egyik levelében ezt olvashatjuk: „12 tábori ágyút valamennyi tartozékával és lovakkal kihozattam a várból (ti. Pétervárad); itt állnak az úton, legfeljebb 100 gyalogos őrizete alatt, senki sincs azonban, aki csatlakoznék.” Ezen ágyúk sorsáról további ismereteink nincsenek, feltehetően visszakerültek a várba, vagy Tomori magával vitte őket a mohácsi mezőre. Istvánffy Miklós is beszámol arról, hogy Pétervárad védői használtak tűzfegyvereket: „A mieink felkészültek a védelemre, puskákkal, skorpióágyúkkal és más támadófegyverekkel védték magukat és a várat.”

Nem lehet kétségünk afelől, hogy a kézi tűzfegyverek java, melyeket a védők a támadók leküzdésére, zavarására használtak zömében nagy tűzerejű szakállas puskák voltak. E fegyverek súlya átlagosan 14-21 kg között mozgott, csőhosszuk 1,4-2,0 méter volt, melynek végére a visszarúgó erőt tompítandó, a mellvéd vagy lőrés szélébe akasztható kampót, úgynevezett szakállat szereltek. Elsütő mechanizmusukat tekintve zömében kanócos lakatszerkezettel rendelkeztek, de korszakunkban már megjelentek a keréklakatos lőfegyverek is. Megtöltéséhez, irányzásához egyetlen katona is elég volt. Hatásuk megközelítette, sőt meg

is haladhatta a könnyű falkonettek hatását, viszont ezeknél könnyebben kezelhetőek és gyorsabban mozgathatóak voltak. Ennek az erők gyors átcsoportosításánál volt jelentősége. A hosszú csővel rendelkező szakállasok 200-250 méteren belül fejtették ki hatásos tüzüket – ebből következően jelentősen hátráltathatták az ostromtüzérség munkáját –, ám már 400-500 méteren képesek voltak zavarni a rohamoszlopok tevékenységét, 100-150 méteren belül pedig halálos veszélyt jelentettek a gerenda- és deszkafedezékek mögött meghúzódó katonákra is. A rövidebb csővű, azonban nagyobb űrméretű szakállasokat több kisebb lövedékkel megtöltve seregbontásra is alkalmazhatták, melynek a rohamok visszaverésében volt nagy jelentősége. A tűzgyorsaság növelését, a tűzcsapás folyamatosságát több katona tevékenységét összehangolva lehetett fejleszteni. Mialatt a legjobb lövészek tüzükel leküzdötték az ellenséget, addig társaik a fegyverek újratöltését végezték mögöttük.

Pétervárad elvesztésével a Délvidék védelmi vonala végképp összeomlott. A környék kisebb várai közül sok ellenállás nélkül adta meg magát, mások néhány napos rövid ostrom után estek el. Rednek, Árpatahló, Ireg, Berekszó feltehetően harc nélkül jutottak I. Szulejmán kezére. Dombó vára – mely egy erődített kolostor volt – ostrom során esett el, amit régészeti leletek is bizonyítanak (megszenesedett gerendák, fegyverleletek). Gótikus-román templomának falközeit kövel és földdel töltötték fel. Nyugati fekvésű kapuját toronnyal erősítették, elé farkasvermet építettek, délnyugati sarkához nagyméretű ágyútornyot építettek. A várat 15 m széles árok vette körül. Ám így sem jelenthetett különösebb gondot az ostromlók számára. A 350 méter magas csúcson álló Cserög a hegyi várak tipikus példája volt. Területe három részre oszlott, a legkönnyebben megközelíthető nyugati oldalon árok védte és csigavonalban emelt sáncok. Másfél méter vastag falai azonban az ágyútűz ellen gyengének bizonyultak. Nincs nyoma annak, hogy őrsége bevárta volna a támadókat.

Péterváradtól négy magyar mérföldnyire fekszik egy híres és nagyhatalmú család egykori vára, Újlak, melyet leginkább Újlaki Miklós horvát bán és bosnyák király építtetett ki szinte királyi rezidenciává. Az 5,65 hektáron elterülő erődítmény nagyobb területet foglalt magában, mint a középkori Spalato vagy Trau. A település a váron kívül helyezkedett el, nagyjából hasonló módon, mint Budán vagy éppen Prágában. Épületeit téglafal övezte, melyet hét kerek és hat négyszögletes torony is erősített. A vár egy 250 méter hosszú löszplatón épült fel, falaiból rondellák, keleti oldalán pedig egy hatalmas bástya ugrott elő. Bejárata a nyugati oldalon nyílt, amit kettős kapu és barbakán erősített felvonóhíddal. A nyugati oldalt védő bástya feltehetően a reneszánsz erődépítészet első emléke a Délvidéken. Palotája négyszögletes, kolostor-szerű épülettömb volt. A leírtak ellenére 1526-ban Burgio pápai követ szerint Újlak „Kétszer olyan nagy, mint Pétervárad, nem olyan erős, és lehetetlen, hogy az ostromot kiállja”, míg Ferdi, a kortárs ottomán történetíró szerint: „Ilok... Magyarországnak híres és jelentékeny várai közül való, a falai és bástyái oly magasak, árka pedig oly mély, hogy sem az árkába esettnek nem lehet kijönni, sem bástyáira nem lehet fölmászni...” Hiába azonban minden erődítés, ha ezt a hatalmas területet a források szerint csupán 600 pápai zsoldon fogadott katona védelmezi. Az augusztus 1-től vízen és szárazföldön is támadó ostromlók ellen, semmilyen emberi számítás szerint nem lehetett esélye a kicsiny őrségnek. Az éjjel-nappal tartó tüzérségi tűz következtében az elkövetkező napokban nem lehetett nyugalmuk. Létszámuk alapján a katonákat nem vagy csak alig lehetett pihentetni s így nem csoda, hogy a viszonylag korszerű védművek ellenére hamar feladják Újlakot. Az állandó szolgálat, az ágyúzás gyötrelmei és veszteségei hamar kimerítették őket, így augusztus 8-án a vár védői megadták magukat.

A következő napokban sorban estek el az Eszék felé menetelő ottomán hadsereg útjába eső apró, leginkább középkori belsőtornyos váracsák. Feltehetően a legtöbbjüket már azelőtt

elhagyta őrségük, mielőtt az első portyázó lovasok megérkeztek volna. Nem is lehetett elvárni ettől a néhány tucat katonától azt, hogy reménytelen ellenállásba kezdjen az elavult és gyenge védművek között. Így I. Szulejmán előhadai Újlak elestétől számítva öt nap alatt jutottak el (augusztus 13.) Eszékhez. Az útba eső várak a következők voltak: Szata, Atya, Valkó, Boró és Erdőd. Dzselaázáde Musztafa Belgrád elhagyása óta a következő elfoglalt helyeket sorolja fel: „...a szerencsétlen magyarságnak nevezetesebb várai közül Erik (Ireg), Gurguricsa (?), Cservik (Cserög), Berkasz (Berkaszo), Szotin (Szata), Vukin (Bukin), Erdőd, Dimitrofcsa, Nogaj (Pecsevinél Logaj vagy Lükej), Vukud (Vukovár), Burah (Boró), Öszék (Eszék) és Racsa (Rácsa) nevű várak... kegyelmet kértek és így a nevezett várak egész határaikkal együtt az istentől őrzött birodalomhoz csatoltattak.”

Atya, ahogy a Duna partján annyi más erősség is, egy löszplatóra épült. Alapterülete nagyjából 20 x 15 méteres négyszögforma. Falai téglából épültek, nyugati oldalát mély árok és sánc övezte. Déli oldalon álló kaputornya nagyméretű négyszög alakú védmű volt, északkeletről egy kerek bástya alapfalai valószínűsíthetőek. Katonai jelentősége 1526-ban igen csekély volt. Szata vára mára szinte nyomtalanul eltűnt, de katonai szempontból sem képviselhetett nagyobb erőt, mint környező társai. Valkó (ma: Vukovár) erődítményei mára szinte nyom nélkül eltűntek, de tudható, hogy 1526-ban nagyjából a középkor színvonalát képviselték, nem csoda, hogy harc nélkül került a hódítók kezére. Kapuját két egymással szemben álló torony védte és felvonóhid. Ezekon kívül még egy négyzetes torony is erősítette. A 16. században külső falövet kapott, ezt egy sokszögletű bástya, illetve egy félkör alakú védmű, torony vagy rondella tette védhetőbbé. A tűzfegyverek korában Valkó már elavult és kicsi erősségnek számított. Boró vára mára szintén nyomtalanul eltűnt. Az utolsó erősség, mely a Duna mentén I. Szulejmán útjába került a Dráván való átkelés előtt, Erdőd volt. Feltehetően itáliai építómester tervei alapján emelték, ám falai hihetetlenül vékonyak (0,83-1,13 méter), ez pedig az ostromágyúk ellen semmilyen védelmet nem jelentett. Sőt, a védelem lövegeit is (ha voltak egyáltalán) csak a lakótoronyban helyezhették volna el. A szabályos négyszög alakú vár egy meredek löszplatón áll, nyugati sarkán kerek toronnyal, melyen kulcslyuk alakú lőrések és szuroköntő nyílások találhatóak. Északi sarkán is hasonló védmű feltételezhető. Egykori árkán kívül helyezkedik el egy háromszintes torony romja, ami külső falöv meglétét bizonyítja, ám ennek kiterjedését és felépítését csak régészeti feltárás határozhatná meg. Harcértéke azonban 1526-ban szinte jelentéktelen volt. Így nem csoda, hogy harc nélkül adták át Jajapasic Mehmed szendrői bég katonáinak.

Gondos László
rozsavolgy153@t-online.hu